

אהבה ושנאה

גיאוגרפיה

נראה שוב את המחלוקת בין רבי אבהו לבין רבי יוסי ברבי חנינא¹. המחלוקת היא מהי התחושה הקיומית של העולם קודם קבלת תורה ומה קורה לאחר קבלת התורה.

צריך לדעת שבמחלוקות רוחניות יש גיאוגרפיה, כלומר כל שיטה תופסת את המציאות מזווית אחרת, וחשוב להבין את המקום בו כל אחד אומר את דבריו. רבי יוסי כלל לא מסכים עם ההנחה לפיה יכול להיות עולם של רע. ברור לו שיש לעולם רק אפשרות אחת – להיות אלוקי. רבי יוסי עסוק במהות, בשורשים של המציאות, כשהעולם מאבד את הקיום שלו, הוא כמו אדם שנחנק, הוא לא יכול יותר – המציאות מתפרקת וזועקת כשאינן לה קיום. לכן התחושה הקיומית היא **חורבן**. השנאה מופיעה בשלב שני, מכיוון שהעולם הוא יצירת מופת אלוקית והיא תמיד צריכה להיות מקורית, ממילא היא לא יכולה לסבול שום שיתוף. ככל שדבר כללי, הוא יותר וודאי וגם יותר קנאי², ואין לו סובלנות כלפי דברים אחרים. לכן התחושה היא ריחוק ושנאה. אצל רבי יוסי העולם בנוי על יסוד 'החורבן הקדום'. החורבן הקדום נותן לעולם הרבה תקווה, הוא אומר שהעולם לא יכול להיות אלא רק אלוקי, אם הוא אלוקי הוא עולם טוב, אם הוא לא אלוקי הוא לא קיים.

אצל רבי אבהו הנושא הוא **התודעה שלנו**. המבט שלנו על העולם הוא מבט היסטורי, מבחינה זו התחושה הקיומית היא שאפשר להיות רשע, 'עולם שדם וברזל, רשע וכסל הם יסודותיו'³, מי שיש לו נשק ושלטון חזק הוא ינצח. מול דבר כזה נצרכת היגינה, שהיא **שנאה**. השנאה באה מתוך אמון גדול באדם, ממילא נדרשת ממנו מלחמה – **להחריב** את היסודות הרעים שבו.⁴

¹ עין איה שבת, פרק תשיעי, קכז-קכט.

² אורות, עמ' קל.

³ עין איה שבת, פרק תשיעי, קכט.

⁴ נקודת המבט השונה לא באה לטשטש את המחלוקת. לפי רבי יוסי באמת העולם טוב ומבחינה מהותית אין בו רשע כלל, ואילו רבי אבהו רואה עולם נבדל, עולם שבנוי על הבחירה של האדם ובאמת יכול להיות בו רע. אבל כשאנחנו לומדים את סוגיה, אנו יכולים לראות את שתי המבטים האלו כמשלימים, כמו זכר ונקבה (פועל ונפעל). מבט אחד הוא מבט אצילי, איך שהקב"ה אוחד בשורשים של הקיום, לפי המבט הזה המציאות נפעלת ונמשכת ולא יכול להיות בה רע (אם יש רע הוא דמיון או מקרה). המבט השני מתאר עולם נבדל – עולם אנושי – לכן האנושות יכולה לקחת אותו למקום של 'דם וברזל'. המבט הזה נותן הרבה אמון באדם וממילא מטיל עליו אחריות, לכן המקום הקיומי שלו הוא מקום של מלחמה.

כאשר המבט של העולם הנבדל בא אחרי המבט האצילי, הוא בעצם מתאר את אותה מקוריות מוחלטת באופן נבדל, זוהי קטסטרופה במלא המובן. אבל אם אנחנו מסתכלים על היצירה כה'עצמו המפעלי'(עין, שני כתרים א 'מעצמו לעצמו) של היוצר, אז הרי היצירה היא ביטוי והופעה שלו, לכן כדי לתת לה את מלא החופש והמוחלטות של היוצר, נוצר עולם נבדל בעל חופש ומוחלטות. [א.ש.ל.]

הומניזם

צריך להתבונן בכל הנושא של השנאה. הרי אנו רגילים לדבר על אהבת האדם, ואכן יש לנו אהבה, ואף צריך שתהיה אהבה. אלא שאחד דברים החשובים הוא, לדעת איך אוהבים את האדם.

התפיסה שאומרת שכל אדם באשר הוא אדם, לא משנה מה הדעות שלו ומה המחשבות שלו, מקובל עליה, מניחה שבעצם אין אמת מידה שיכולה לשפוט את האדם. למה לפי התפיסה הזו אין אמת מידה לשפוט את האדם? כיוון שהכל בנוי מקטעים, הכל בנוי מכאן ועכשיו, שום דבר לא בא מאף מקום ולא הולך לאף מקום. ממילא כביכול הכל לגיטימי, גם כשמדובר על כל מיני 'קנאקים' של האדם, או תאוות וחולשות – אין שום אמת מידה שתוכל להגיד לנו על דבר שהוא איננו לגיטימי.

דוגמא לכך מביא פרופ' אלן בלום⁵. הוא מציג דיון עם נוער אמריקאי, בו הוא שאל אותם, מה הם היו עושים אם הם היו שליטים בהודו בתקופה הקולוניאלית. המנהג שם היה לשרוף את האלמנות אחרי מות בעליהן, ומכיוון שהיה אפשר לקנות אישה, וגם אדם זקן היה יכול לקנות אישה צעירה, בסופו של דבר נשים צעירות היו נשרפות בעודן בחיים. הוא שאל את הנוער, מה הם היו עושים בתור מנהיגים של הודו באותה תקופה? האם גם על זה הם היו אומרים שכל דבר הוא לגיטימי ונכון, מכיוון שזה המוסר שלהם? אף אחד מהם לא נתן לזה הצדקה, אבל התירוץ שלהם היה שאנחנו לא נהיה שם, לא נכבוש מקום כזה.

רבי אבהו לא מסכים עם הגישה הזו, הוא אומר שאפשר לקבל הכרעה. אם נהיה שליטים בהודו וישרפו שם אלמנות, אנחנו נגיד שזה רשע ולא נאפשר לזה לקרות, לא הכל לגיטימי – יש דרך איך לאהוב בן אדם, אוהבים את האדם מצד הטוב שבו. באדם יש שני דרכים של טוב, הראשונה היא הטוב המוסרי שקיים בו, והשנייה היא לא רק המוסריות שקיימת בו, אלא גם ההתפתחות המוסרית, השאיפה של האדם למוסר וערכים, לתיקון ערכי ולתיקון מדיני וחברתי. שני הדרכים הללו הם הצלם אלוקים שבאדם, הצד האלוקי שבו, וזה מה שאנחנו אוהבים באדם על ידי הנקודה הזו אפשר לאהוב את כולם, בגלל שבכל אדם יש טוב ויש מגמה של טוב. אבל גם כשאני אוהב אני לא מסכים לרע שבתוכו, אפשר להסכים שיש לו איזה סיבוך שצריך לפתור, אבל לא נכון להגיד שזו נטייה נכונה או עובדה שאפשר להתגאות בה.

⁵ בספר 'דלדולה של הרוח באמריקה', עמ' 24.

השוויה

מניין באה לאדם היכולת לקבל הכרעה, להחליט מה טוב ומה רע? היכולת באה מכך שיש השוויה.⁶ המשמעות של השוויה היא שיש התאמה בין המציאות האלוהית למציאות שלנו – ממילא יש הרמוניה ואחדות במציאות, ויש גם אחדות בתודעת של האדם – המציאות איננה פירונית אלא אחדותית, והאדם הוא המסביר והשופט שלה. לא רק שהוא המסביר הכי טוב של המציאות, הוא גם הלב והמהות שלה. בעצם האדם הוא הממד ההוויתי העמוק ביותר שיש במציאות. היכולת לשנוא באה מכך שיש השוויה.

איך כל זה קשור להר סיני? שכשמדברים על השמות אנחנו מדברים על הדבר עצמו. הגמרא בעצם דנה מהם התכונות הראשוניות בשביל לקבל את התורה. כלומר, מיהו האדם שיש לו את היכולת לשמוע את התורה? לא רוצה ונואף ולא פוסטמודרני שאומר שהכל לגיטימי יכולים לקבל את התורה. כי זה לא נכון שהכל לגיטימי. תכונת האדם שבו לגיטימית, השאיפות שלו לטוב לגיטימיות. מי שיכול לקבל את התורה, הוא אדם שבתוך יסודות האהבה שלו יש גם יסודות של שנאה – כלומר, אדם ששונא רע. 'אדם ששונא רע' הוא המשפט המוסרי ביותר של האדם, כיון שהוא אומר שיש השוויה במציאות, ממילא יש שיח ואפשר לדון על דברים ולקבל הכרעה. לכן אם היינו שליטים בהודו, לא היינו מאפשרים לשרוף אלמנות. אנחנו יכולים להגיד במפורש שזה רשע ורע, ולא נקבל את הטעוץ שזה לא נעים דמוקרטיה, רוחנית, מוסרית או ערכית. מכיוון שיש השווייה, יש לנו אפשרות לדעת מה למעלה ומה למטה, מה ימינה ומה שמאלה.

חשוב להגיד כאן שעוד לפני שאדם יודע מה למטה ומה למעלה, יש לו נטיה פנימית אישית שחשה גועל כלפי הרע. הרב כותב⁷, שהתכונה של השנאה והרגשת הגועל היא תכונה של קדושה, רגש של קדושה הוא רגש שיש בו שנאת רע. דווקא השנאה היא זו שמשאירה אהבה אמיתית לאדם: אנחנו אוהבים את האדם שנברא בצלם אלוקים, את האדם שהוא ביטוי והופעה אלוהית, ואילו הרע הוא גועל נפש.

בכל אדם יש תכונות של רע והוא צריך לחוש כלפיהם תחושה של גועל ושנאה. לכן התחושה הבסיסית של מקבל התורה היא תחושה של שנאה, שנאת הרע. הוא לא יכול לסבול רע ואף יותר עמוק, הוא בז לרע, הרע מגעיל אותו. התכונה של השנאה מטהרת, מעלה ומזככת את האדם.

⁶ אורות הקודש ב, עמ' שצג.

⁷ עין איה ברכות, קיג; אורות הקודש ג, עמ' קל; ועוד.

תחושת הגרות

כדאי לחדד עד כמה חשובה לנו השיטה של רבי אבהו. התחושה האנושית של מי שמסתובב בעולם היא שמי שרוצה לחיות באמת, צריך למכור את הנשמה שלו לשטן⁸. רק כך הוא יצליח, בגלל שאדם דתי לא חי חיים אמיתיים, עובדה שהוא מלא במגבלות, חולשות, עייפות, אפרוריות, חוסר משמעות לחיים. התחושה הבסיסית הדתית היא שהאדם הוא גר בעולם הזה, ולעולם הבא הוא לא יגיע. בעצם יוצא שהוא באמצע, בין השמים לארץ, לא פה ולא שם, לא עולם הזה ולא עולם הבא. אם אדם רוצה לחיות באמת יש רק דרך אחת – להתמסר ולהתמכר לרע.

מול עולם כזה בא רבי אבהו ומעמיד את התחושה של השנאה והגועל. מכיוון שבאמת יש אפשרות למכור את עצמו לשטן וכך לחיות, אבל זו אפשרות שמביאה חורבן לאדם ולכל מה שסובב אותו, בהתחלה יש בה קסם אבל בעומק יש בה חורבן גדול. בעולם של רבי אבהו אכן אפשר להתמסר לרע ולהצליח, אפשר לבנות מעצמה שבנויה על רע. התחושה הישראלית הבריאה מול זה צריכה להיות גועל.

לולא היסוד של שנאת הרע הרב היה סוג של וותרן, שהכל לגיטימי, לא באמת חשוב לו הקודש. אלא שלרב הייתה היגינה נפשית של קדושה וטהרה, הייתה לו תחושת גועל כנגד רוע. התחושה הזו לא באה מקטנות של האדם, להיפך: היא באה מתוך ערכיות גדולה של האדם, הוא איסטניסט נקי. 'נקיי הדעת שבירושלים, לא היו חותמין על השטר אלא אם כן יודעין מי חותם עמהן, ולא היו יושבין בדין אלא אם כן יודעין מי יושב עמהן, ולא היו נכנסין בסעודה אלא אם כן יודעין מי מיסב עמהן' (סנהדרין כג.) – יש דברים שאדם נקי לא יכול להתחבר אליהם.

מי אומר לאדם שמהו לא נכון? הצלם אלוקים שבתוכו. כמו אדם שכולם מסביבו מזייפים, אבל יש לו שמיעה אבסולוטית, אז הוא מלא ודאות שזה לא נכון. זוהי איסטניסטיות רוחנית, לאדם כזה יש עדינות פנימית, יש אמת מידה פנימית ערכית היגינית שאומרת לו מה נכון ומה לא נכון. הוא לא מתפעל ממה שרואים בחוץ.

לכן השם העצמי שלו, הוא 'סיני', מלשון שנאה. והכינוי שלו 'חורב', בגלל שעולם כזה לא יקום ולא יהיה, צלם האלוקים של העולם ושל האדם כל כך חד ובהיר, שזה לא יהיה.

⁸ כמו ב'פאוסט' של גתה.

רבי עקיבא

מתוך ההסבר הזה, אפשר להבין את גודל הזעזוע של חכמים כשהם הלכו על הר הבית וראו שועל יוצא מקודש הקודשים⁹ – הקודש חרב, מדבר שממה, שועלים מסתובבים בו – איזה חילול ה' גדול. ולעומת חורבן הקודש, רומי מצליחה ושמחה, שומעים מרחוק את קול המונה של רומי¹⁰, 'עיר ללא הפסקה'. מה הפתרון במקום כזה? הפתרון הוא להיות דתי, להיות נוצרי – עזב אלוהים את הארץ, עזב את עם ישראל, 'אשר לקיסר – לקיסר', מה שנתר לנו הוא להיות דמות נזירית שמתרחקת מהחיים. לכן חכמים בוכים, הם לא מוכנים לקבל פתרון כזה. הבכי בא מתחושה של כאב, הוא מביע את השנאה והריחוק כנגד התופעה של ההוללות וחורבן הקודש.

כאן בא רבי עקיבא וצוחק, הוא אומר להם שכל מה שאתם רואים איננו נכון, להיפך – החורבן שאתם רואים מעיד אחרת. הוא מעיד שכשעם ישראל חוטא הוא מביא לחורבן, מכיוון שעם ישראל לא יכול להתקיים כשהוא רשע, כשיש בו שנאת חינוס, כשיש בו עבודה זרה, גילוי עריות ושפיכות דמים, ממילא התוצאה היא גלות. זה מה שאומר רבי עקיבא: 'תראו איך כל הנבואות מתגשמות', זה מראה שהעולם הוא באמת ערכי ומוסרי, שהמהות של העולם היא צלם אלוקים, לכן כשעם ישראל חוטא הפתרון שלו הוא לצאת לגלות. כשרבי עקיבא רואה את המקדש חרב הוא שמח, מכיוון שזה אומר שהעולם נברא בצלם אלוקים. הגלות מעידה על כך שהעולם מוסרי וערכי, וביחוד עם ישראל; לכן אם עם ישראל מוסרי הוא עולה, ואם הוא לא מוסרי הוא יורד. המשמעות של זה היא שיש חופש, וממילא שאפשר להביא גאולה.

גלות איננה תפיסה של יאוש; האמירה של הנצרות היא יאוש – עזב אלוהים את הארץ, ממילא החוויה הדתית וההוויה הלאומית הן שתי הוויות נפרדות. ואילו הגלות היא הליכה לבבל לבנות ישיבות ולבנות עולם של תורה. הישיבות בסורא ובפומפדיאט בנויות על העיקרון שיש קדושה בחיים, אלא שבמקום י"ב מיל, הקדושה הצטמצמה לד' אמות של הלכה¹¹. על זה שרומי מצליחה רבי עקיבא אומר: לא נורא, גם אלפיים שנים הן זמן קצר. לכן רבי עקיבא צוחק.

⁹ מסכת מכות, דף כד, עמוד א.

¹⁰ שם.

¹¹ אורות, אורות התחיה פרק טו.

שנאת הרע

שנאת הרע באה מתכונה של היגינה נפשית, זוהי ההיגינה ששמרה על העם היהודי שרובו לא עבר שמד. אילולי שנאת הרע, הטוב עלול להיות רכרוכי ולתת לגיטימציה לשטויות של אדם או לגאווה שלו. לכן יותר משצריך לאהוב את הטוב, צריך לשנוא את הרע. שנאת הרע היא עיקר ההיגינה של האדם, היא הרגש שגורם לו להתעלות ולהתרומם¹² – שנאת הרע משמעותה בחירה חופשית.¹³ היגינה כזו יכולה לעמוד גם מול המדבריות של ירושלים ולצחוק.

זיופים

דברנו על קנאות ושנאה, לכאורה אלו אמירות שנשמעות דומות מאוד לאמירות של האיסלם – טירוף של שינאה כנגד כל מי שאינו כמוהו. אבל זהו בדיוק ההבדל בין גנבה לבין המקור. אבוי לעולם דתי, הדת היא דבר מטורף, חסר מצפון וחסר מצפן, חסר שיח רציונלי, אין עם מי לדבר. תארו לכם את הדמות שנשענת על דם וברזל, כשהיא מחליטה להיות דתית, לאן זה יוביל אותה? ! הרי הדת לא שינתה בה דבר, היא רק נותנת לה הכשר, עכשיו היא באמת יכולה לעשות כל מה שהיא רוצה, ללא שום מעצור!

יש שיטה שאומרת שהגלות הייתה בשביל להפיץ את היהדות בעולם. הרב לא מסכים עם זה¹⁴, מכיוון שהפצת היהדות בעולם הייתה קטסטרופלית, אפשר לראות לאן הדת הביאה את העולם. ההסבר של הרב הוא שעם ישראל יצא לגלות בשביל לבנות את ישיבות פומבדיתא וסורא וכל מרכז תורה אחר, עם ישראל יצא לגלות בשביל לבנות את ד' אמות של הלכה, בשביל לבנות ירושלמי ובבלי. אם כך, כשאנו אומרים שככל שאדם יותר כללי הוא יותר קנאי, הכוונה שהוא באמת כללי, לא בכאילו, לא כמו קטע שמחליט להיות דתי או פילוסוף. כשיש תופעה שהיא באמת כללית, היא נמצאת בכל מקום, בדיוק כמו שכוח המשיכה הוא תופעה כללית, שלא ניתן להסביר אף תופעה בעולם באופן המתכחש אליו. כוח המשיכה הוא רק דבר דומם, כאן מדובר על דבר חי. ממילא המשפט, 'ירושלים היא עיר שלוש הדתות', זו הבושה הכי גדולה של העולם, כמו לכרוך את התנ"ך ואת ה'ברית החדשה' ביחד, זו השטות הכי גדולה שקיימת, מכיוון שאיך דבר כללי וודאי יכול להשתתף עם כל הגנבות והגזלות שמסתובבות מסביב. ההבדל הוא בין חיים כללים, לבין חיים פרטיים שמלבישים על עצמם גלימה שלא שייכת להם.

¹² עיין, עין איה שבת, פרק שני, עח.

¹³ השנאה כאן חריפה מאוד, כיוון שבאמת יש אמון ויש יכולת, אז איך אפשר שלא לקחת אחריות.

¹⁴ הרצ"ה כותב (צמח צבי, אגרת עא), שההפצה הזאת הייתה טעות היסטורית.

מה המדד מתי זה זיוף ומתי התופעה עצמה? הרצי"ה היה אומר שהמדד הוא כמה אתה אוהב בני אדם. כשאדם באמת נפגש עם הממדים האלו, השנאה והרגשת הגועל כלפי הרע באה ביחד עם אהבת האדם. הר סיני, האמת הפנימית, גורם לשנאה, אבל זו לא שנאת האדם. זהו המדד הכי טוב להבחין בין הזיוף והגניבה לבין היצירה המקורית. אם כשאדם הוא כללי־ודאי־קנאי ולא מוכן להתפשר על כלום, הדבר הזה גורם לו לשנוא בני אדם, זו איננה התופעה עצמה, זו איננה קדושה, אלא זיוף של הדבר.

הדבר הזה נכון גם בתוך עם ישראל – כשיש מקובלים שמדברים על שנאת המדינה ושנאת החילונים, שהם סיטרא אחרא, הדבר הזה לא מגיע מפנימיות¹⁵. בכלים של הנגלה השאלה היא האם אדם מקיים את התורה או לא. אם הוא לא מקיים את התורה אין בינינו קשר, ואילו הנסתר מלמד אותנו שיש תת מודע. כמו שיש תת מודע פרטי, יש גם תת מודע לאומי ואוניברסלי, כמו שבתת מודע הפרטי, אדם חושב על עצמו דבר מסוים ובעצם התת מודע אומר משהו אחר, גם כאן, הפנימיות רואה את השייכות לעם ישראל. שנאת הרע לא נוגעת לדבר הזה, שנאת הרע היא משהו עקרוני, היא היגיינה נפשית של האדם, כמו שאדם שונא את החיידקים שמסתובבים לו בבית, כי הוא רוצה להיות בריא. ההיגיינה לא מפריעה לאהוב את האדם.

כל זה היה הסבר למושג קנאות ושנאה. קנאות נכונה רק כשאדם חי את העולם כיצירה אלוקית, ואם זו יצירה אלוקית לא שייך לשנוא ממדים שיש בתוכה. אפשר לומר שזה שורש האמון והאהבה באדם ובמציאות. כשהקנאות מביאה שנאה, סימן שאתה פוליטי, פרטי, אנוכי, והקנאות רק משמשת לך כהצדקה אידיאולוגית.

אין עוד מלבדו

באופן זה הרב מסביר את המושג 'אין עוד מלבדו'. 'אין עוד מלבדו' לא בא להגיד שנסלק את הכל ואז נראה את הקב"ה, אלא שכל מה שיש הוא הופעה של הקב"ה. ממילא כל המדרגות הן אובייקטיביות מוחלטות – מתוך המוחלטות של המדרגות אפשר להבין למשל מדוע אסור להתעסק באלוקות בשירותים ובמקום הטינופת. לכאורה למה לא? אם הקב"ה ממלא את הכל, הרי רק נראה לך שאתה בשירותים, באמת יש רק קב"ה, ואם תהיה מסוגל להתעסק באין עוד מלבדו, הטינופת תעלם. לפי ההסבר שלנו יוצא הפוך, דווקא מכיוון שזו יצירת מופת אלוקית, אז כל דבר בה חשוב ונשקל בשקל הקודש, כל דבר הוא מופלא ומיוחד, בני האדם, ההיסטוריה שלהם, החידושים שלהם, היצירה שלהם, לכן מי שנמצא בטינופת יוצר טינופת, במקום כזה אסור להתעסק באלוקות. באמת אין עוד מלבדו – הכוונה, הוא ושמו ועולמו, אם אין את האחדות הזו הכל חרב.

¹⁵ הרב כותב באורות (ארץ ישראל, א), שאם אתה רחוק מהנסתר, אתה רחוק מארץ ישראל. וממילא גם מוכן לעשות הפרדת קהילות (אורות התחיה, כ).